

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

К. А. Кумінова (Київ)

ОБРАЗ ІНДІЇ У «ФЛОРИДАХ» АПУЛЕЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Вивчення образу Індії у Апулея допомагає зрозуміти механізми конструювання уявлень про віддалений народ, свідчення про який є дуже фрагментарними. Дослідження таких питань відбувається у руслі імагології. Тема образу «чужого» нерозривно пов'язана з ідентичністю автора. Саме тому вивчення проблеми «інакшості» у творчості Апулея має особливий інтерес, адже автор мав провінційне походження і в різних ситуаціях по різному себе ідентифікував.

В цій статті ми проаналізуємо згадки про Індію у «Флоридах» Апулея та розглянемо, як дослідники коментували їх.

Апулей – римський автор II ст. родом з Мадаври (Північна Африка). За його ж зізнанням у «Апології», Апулей мав полунумідійське-полугетулійське походження¹. Він стверджує, що походив з родини місцевої еліти, його батько займав посаду дуумвіра провінції та залишив синам багаті статки. Тому Апулей мав час і можливість подорожувати і навчатися². До сьогодні дослідники висловлюють різні теорії стосовно етнічної приналежності та ідентичності Апулея. Частина істориків вважає це простою вказівкою на географічне розташування Мадаври, рідного міста Апулея, інша група – вказівкою на можливе місцеве походження когось із предків автора³.

Індія згадується Апулеєм в «Метаморфозах» лише як приклад далеких екзотичних земель⁴. Більш детально про цю країну ми дізнаємося з промов Апулея, які потім потрапили до «Флорид» (лат. квітник). Останні являють собою збірку уривків з текстів Апулея, яку переписувач поділив на чотири частини. З XVI ст. «Флориди» починають розділяти на тематичні фрагменти, яких зараз традиційно нараховують двадцять три. Зважаючи на те, що «Флориди» являють собою конспект промов Апулея, це породжує додаткові проблеми розуміння першопочаткового задуму античного оратора і місця Індії в його промовах⁵.

Згадки про Індію зустрічаються у трьох фрагментах: VI, XII, XV. Розглянемо кожний з них і познайомимося з дослідженнями, які їх аналізують.

Фрагмент VI починається з вказівки на чисельність населення Індії – «gens populosa» (народ чисельний). Перед детальним описом країни, Апулей описує його віддаленість: «...procul a nobis ad orientem

siti, prope oceani reflexus et solis exortus, primis sideribus, ultimis terris»⁶ [«розташовані далі від нас на схід, біля вигину океану і сходу сонця, перших зірок, найвіддаленіші землі» (пер. – К. К)]. Щоб підсилити ефект автор перераховує інші народи, території яких відділяють Рим від Індії: «...super Aegyptios eruditos et Iudaeos superstitiosos et Nabathaeos mercatores et fluxos vestium Arsacidas et frugum pauperes Iyraeos et odorum divites Arabas»⁷ [далі вчених єгиптян і забобонних юдеїв, і купців-набатеїв, і арсакідів в одязі, що пливе, і бідних плодами ітуреїв, і багатих пахощами аравійців» (пер. – К. К.)].

Б. Лі зазначає, що Апулей у цьому фрагменті передає основний маршрут, яким спеції потрапляли до Риму. В основному, товари з Індії доправляли морем до Аравії. Далі було два шляхи до Середземного моря: через Червоне море до Єгипту, або сухоходом через Петру і Палестину. Так, єгиптяни відносяться до першого варіанту маршруту. Усі інші – з'являються вздовж альтернативного шляху: через набатеїв в Аравії до євреїв в Палестині. Також згадуються ітуреї, які займалися грабіжництвом на торгових шляхах та парфяни (арсакіди), які контролювали шлях торгівлі шовком, що проходив через Ктесифон⁸. У цьому уривку Апулей дає спрощене уявлення про цілі суспільства на основі певного роду занять конкретної соціальної групи. Загалом, поданий набір характеристик збігається з уявленнями, які побутували в античній літературі I–II ст.

С. Сабніс вважає, що чим далі на Схід, до територій не завойованих римлянами, описи у цьому фрагменті стають більш розширеними. Хоча такі характеристики також є стереотипними – вони менш принизливі, ніж однослівний епітет, який більше підходить до збірки анекдотів про різні народи⁹.

Після демонстрації віддаленості, Апулей наводить твердження, яке збігається з усталеними уявленнями про Індію: «...non aequae miror eboris strues et piperis messes et cinnami merces et ferri temperacula et argenti metalla et auri fluenta»¹⁰ [«...не так же дивуюсь горі виробів зі слонової кістки, урожаю перцю, товарам кориці, обробітку заліза, покладам срібла та потоку золота» (пер. – К. К.)]. Б. Лі пояснює причину такого опису Індії тим, що античні автори не мали іншого способу виразити ідентичність індійського народу, крім опису товарів, які вони експортували. Слонова кістка, перець, кориця, залізо, срібло і золото, які згадуються у фрагменті, якраз і були основними ресурсами, що прибували з цієї далекої країни до Середземномор'я¹¹.

Далі Апулей описує Ганг і бій змії зі слонами. Цей уривок дуже нагадує розповідь Плінія Старшого в «Природничій історії»¹².

Апулей звертає увагу і на зовнішній вигляд індійців: «...ibidem sitis ad nascentem diem tamen in corpore color noctis est»¹³ [«...там же живуть, де народжується день, але тіло кольору ночі» (пер. – К. К.)]. Апулей звертається до відомих для його читачів чітких асоціацій з Індією. Образ цієї країни в античній літературі формується ще у VI ст. до н.е. У III книзі «Історії» Геродот так описує цю країну: найвіддаленіші народи Азії, про які є більш-менш достовірні свідчення, мають темний колір шкіри, ведуть безсоромне статеве життя та надзвичайно багаті екзотичними ресурсами¹⁴.

Сюжет фрагменту VI побудований на протиставленні існуючих стереотипів відносно екзотичного багатства Індії, які були популярні в античній літературі, та найбільшого дива, як вважає Апулей, – «gymnosophistae» (з дав. гр. «оголені мудреці»)¹⁵. Їх образ стає популярним в античній літературі після походів Александра Македонського, коли починається нове відкриття Індії. Одним з учасників походу, які описали цю країну, був учень Діогена Сінопського – Онесекрит. Саме тому його так зацікавили брахмани, яких він інтерпретує з точки зору кініка, втрачаючи багато з оригінального вчення. Ця особливість зображення індійських мудреців залишиться в античній традиції¹⁶. З I ст. н. е., коли починається ідеологічна криза, багато античних авторів шукало зразок для наслідування на Сході: «В брахманській мудрості намагалися знайти підтримку своїм новим поглядам, її авторитетом прагнули підтримати свої пошуки вищої мудрості і свої сумніви у земному благополуччі»¹⁷. Захоплювався гімносфістами і засновник неоплатонічної школи Плотін, який навіть відправився з військами імператора Гордіана на Схід, щоб краще вивчити індійську мудрість, але загинув у поході¹⁸. Оскільки Апулей також був неоплатоніком – він міг мати відповідні симпатії до згаданого образу.

Апулей, перед тим, як перейти до опису гімносфістів, говорить про три групи людей у індійців: ті, що лише випасають стада; ті, що гарно обмінюють товари; ті, що воюють¹⁹. С. Сабніс звертає увагу на ці групи. Дослідниця відзначає, що Мегасфен та Страбон вже писали про стратифікацію населення Індії, але в описах згаданих авторів фігурує сім станів. С. Сабніс стверджує, що на відміну від інших античних авторів, Апулей найкраще зрозумів принципи варнокастової системи Індії²⁰.

Описуючи спосіб життя гімносфістів, Апулей знову починає з протиставлення, перераховуючи заняття, якими вони не займаються: не вирощують виноград, не обробляють землю, не миють золото, не приборкують коней, не пасуть і не стрижуть кіз чи овець²¹. В. Ганінк

вважає, що цей прийом використовувався для привернення уваги слухачів²². Гімносфісти зайняті тим, що «...sapientiam percolunt tam magistri senes quam discipuli iuniores»²³ [«...мудрість культивують як старі наставники так і юні учні» (пер. – К. К.)]. Далі Апулей роз'яснює, як саме відбувається «культивування мудрості». Оскільки гімносфісти терпіти не можуть бездіяльності, вони проводять бенкети, де звітують про те, що вони встигли зробити за день: хто вирішив якусь суперечку в якості третейського судді і примирив ворогів, хто виконав волю батьків, а хто отримав нові знання шляхом роздумів, або завдяки чийомусь поясненню. Того, хто не може навести прикладів – виганяють голодним²⁴.

Розповіді про гімносфістів – улюблений сюжет софістичної літератури, яка маскувалась під опис подорожі, щоб показати космополітизм автора. Апулей використовує звичний для літературної традиції свого часу наратив, трохи оновлюючи його: бере матеріали з античної літератури та художньо їх опрацьовує²⁵. Помітно, що при описі гімносфістів використовується античний сюжет про бенкет мудреців. Ми бачимо як антична традиція ритуалізованого бенкету – симпозию – використовується при описі Індії.

К. Брадлі, розглядаючи Флориду VI, пропонує крім запозичень з софістичної літератури та Плінія Старшого, дослідити візуальні матеріали, які могли впливати на творчість Апулея. Згаданий фрагмент бою слона зі змією можна побачити і на мозаїках Північної Африки. К. Брадлі висловлює гіпотезу, що такі візуальні образи могли справити враження на Апулея і таким чином потрапити до його промови²⁶.

Наступна Флорида VII розповідає про художників та скульпторів Александра Македонського. Враховуючи, що гімносфісти в античній літературі найчастіше згадувалися у сюжеті, де вони вступають у діалог з Александром Великим, я погоджуюся з думкою С. Гаррісона, що ці фрагменти можуть належати до однієї промови, присвяченої полководцю²⁷.

Флорида XII пов'язана з екзотичним для Римської імперії папугою. Цей фрагмент починається з загального опису: країна, де проживає та зовнішній вигляд птаха, спосіб навчання з використанням залізного жезлу, яким б'ють папугу. Далі Апулей розповідає, що навчання папуги починається з самого дитинства і найкраще вчать ті, хто їсть жолуді та має по п'ять пальців, як людина. Автор наголошує, що хоча голос папуги та людини неможливо відрізнити – перший не розуміє, що він говорить. Якщо навчити його лаятися – то

це ж від нього і почуєш. Єдине рішення проблеми «нецензурного» птаха – вирвати йому язик або відпустити на волю у ліси²⁸.

Б. Лі та С. Сабніс позначають, що автор бере за основу текст Плінія Старшого з «Природничої історії» (X, LVIII), адже у них однакова послідовність опису, та розширює його, намагається надати стилістичної відмінності. Б. Лі зазначає, що фрагмент про папугу в Апулея та Плінія різняться лексичними та риторичними прийомами, а також метою, яку переслідували автори²⁹, оскільки «Природничка історія» – науковий трактат, а Флорида XII – фрагмент промови.

С. Сабніс пропонує розглядати Флориду XII з точки зору постколоніальної теорії Е. Саїда. Дослідниця вважає, що в зображенні папуги та Індії у «Флоридах» Апулея, можна помітити культурний супротив римському імперіалізму. Навчання птаха символізує реалізацію імперських проєктів, які пов'язані з насильством³⁰. Дослідниця вказує, що її попередники зробили помилку, коли не розглядали «nationality» папуги³¹. С. Сабніс доводить, що використання лайки по відношенню до господаря – прихований опір колоніального підданого, який намагається ламати авторитет влади, беручи за основу його ж зброю³². Вона звертає увагу, що у Плінія папуга під впливом вина має особливу веселість, а в Апулея «Трансформація лайливих слів у пташину пісню вказує на своєрідний прихований опір»³³. Але треба звернути увагу, що у цьому фрагменті Апулей стверджував, що папуга буде говорити те, чому його навчать³⁴, тому важко сприймати лайку папуги як свідомий протест. Тому гіпотеза С. Сабніс, хоча і виглядає сучасно, не може бути однозначно доведена на основі одних лише «Флорид». В цьому випадку реконструкція С. Сабніс виглядає занадто «модернізовано».

Натомість С. Гаррісон припускає, що папуга пов'язаний з загальною софістичною традицією зображення Індії. Дослідник вказує, що це може бути уривок з твору, який стосується педагогіки. Інший варіант – висміювання опонентів Апулея, які зображуються схожими на птаха, який може повторювати слова не розуміючи змісту³⁵. В. Ганінк висловлює таку ж саму думку. Дослідник звертає увагу, що наступний XIII фрагмент доводить переваги філософів, які не просто гарно «співають», але і приносять користь³⁶. На підтвердження цієї думки можна навести і той аргумент, що схожий прийом Апулей використовує в «Апології»³⁷, коли починає свій захист з виставлення на посміх неосвіченості свого опонента.

Наступний уривок, де зустрічається Індія – Флорида XV, присвячена Піфагору. Цей фрагмент починається з опису острова Самос, звідки родом філософ. Апулей наводить історію пошуку

істинного знання, який пройшов Піфагор. Потрапивши у полон, він вчився у перських магів, а особливо у Зороастра, божественним законам. За іншою версією він сам відправився на навчання до єгипетських жерців, які розкрили таємниці священнодійств, чисел та геометрії. Не задовольнившись цим, Піфагор відправився до халдеїв, які навчили його знанням про рух планет та їх вплив на долю людини, різним цілющим травам. І «*Brahmani autem pleraque philosophiae eius contulerunt*» [Брахмани ж багато привнесли в його філософію] (пер. – К. К.). Далі автор роз'яснює, що маються на увазі вправи для тіла, скільки частин в душі, скільки перетворень в житті, які душам мають бути нагородою чи покаранням³⁸.

У Флориді XV Апулей знову звертається до існуючого в античній літературі топосу про запозичення нового знання зі Сходу. К. Власопулос пояснює популярність цього прийому тим, що він дозволяв спростити пояснення складних речей. Схід в античності цінувався, тому не дивно, що до нього часто будуть апелювати, в тому числі і пояснюючи зародження філософії³⁹. Схожу біографію Піфагора можна знайти у Діогена Лаерція в його «Життєписах відомих філософів»⁴⁰. Такі подорожі Піфагора пояснюються тим, що ще в античності помітили подібність між вченням піфагорейців та вченням брахманів⁴¹. У цьому фрагменті знову помітна згадувана С. Гаррісоном традиція другої софістики маскувати оповідь під подорожі⁴².

На останок слід зачепити питання самоідентичності автора. С. Сабніс у «Флоридах» проводить паралель між Індією та рідною Апулеєві Африкою. Дослідниця наголошує, що автору, як полугетулу-полунумідійцю, не була приємна асоціація своєї батьківщини виключно як надзвичайно багатой пурпуром, слонами, левами та газелями країни. Дослідниця, спираючися на методологію постколоніальних досліджень Е. Саїда, доводить, що Апулей прагнув «скасувати» екзотичність Індії, а отже і Африки⁴³.

С. Сабніс також розглядає фразу «*procul a nobis*» (далеко від нас) у Флориді VI. Дослідниця говорить, що не слід розуміти цей вираз виключно як сприйняття Апулеєм себе частиною Римської імперії. Вона пропонує трактувати це як бачення з точки зору Карфагена, адже у «Флоридах» якраз найбільше апелюється до цього міста: «...на відміну від «Метаморфоз», які починаються і закінчуються зверненнями до Риму, зосередження центру світу в Карфагені фактично стирає Рим як центр, від якого залежать усі міри відстані та відмінності»⁴⁴.

Оскільки Апулей орієнтувався на аудиторію Карфагену, можна припустити, що таке порівняння мало бути компліментом слухачам, адже натякало на цінність культури провінції Африка. Але автор неодноразово підкреслював, що належав до еліти провінції та добре був знайомий з досягненнями античної культури, тому не треба так однозначно сприймати його загравання зі слухачами з Карфагену.

Підбиваючи підсумок, образ Індії у «Флоридах» Апулея розглядають такі дослідники, як С. Гаррісон, Б. Лі, С. Сабніс, В. Ганінк, К. Бадлі тощо. Усі дослідники наголошують, що Апулей добре знав існуючу в античній літературі традицію, яка стосувалася опису Індії (Геродот, Страбон, Мегасфен тощо). Окремо Б. Лі, С. Гаррісон, С. Сабніс наводять порівняння текстів Флориди VI та XII з «Природничою історією» Плінія Старшого. Вони зазначають, що цей текст був взятий за основу Апулеєм для названих Флорид. К. Бадлей пропонує розглядати і візуальні джерела «Флорид» Апулея, які могли його надихати на створення образу Індії: мозаїки з зображеннями екзотичних африканських тварин, які нагадували фауну Індії.

Таким чином, автор використовував знайомий його сучасникам набір асоціацій пов'язаних з цією країною: віддаленість, чисельність населення, екзотичний зовнішній вигляд та надзвичайне багатство ресурсами та тваринами. При цьому Апулей наголошував, що справжнього захоплення в Індії заслуговує особлива група населення – гімносфісти. Тут дослідники бачать вплив другої софістики, адже цей сюжет подорожі і знайомства з мудрецами Індії був популярний серед представників цього напрямку.

С. Сабніс аналізує образ Індії у «Флоридах» у руслі постколоніальних досліджень Е. Саїда. Так, на її думку, Апулей намагався позбавити Індію ареолу екзотичності та показати з інakшої точки зору, ніж в інших античних джерелах. Хоча ця гіпотеза виглядає цікаво та сучасно, вона занадто модернізує погляди Апулея. Важливим є зауваження С. Сабніс стосовно чотирьох груп населення Індії, які дуже нагадують варни. Вона вважає, що Апулей краще за інших античних авторів зрозумів принцип устрою суспільства Індії.

Усі ці студії образу Індії переплітаються з питанням ідентичності самого Апулея. Враховуючи, що провінційне походження автора накладало відбиток на його творчість, ця проблема є актуальною та потребує окремого дослідження, де будуть детально аналізуватися й інші збережені тексти Апулея.

-
- ¹ Apuleius Apologia, 24. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius/apuleius.apol.shtml>
- ² Lee B. Apuleius' Florida: A Commentary (Texte und Kommentare). Berlin, New York, 2005. P. 4
- ³ Lee B. Apuleius' Florida: A Commentary..., p.4; Stone D. Identity and Identification in Apuleius' Apology, Florida, and Metamorphoses // Apuleius and Africa/ Edited by Benjamin Todd Lee, Ellen Finkelpearl, and Luca Graverini. New York; London, 2014. P. 154-157.
- ⁴ «Метаморфози» и др. сочинения: Пер. с лат. Сост. и научн. подгот. текста М. Гаспарова; Вступ. статья Н. Григорьевой; Коммент. М. Гаспарова, Н. Григорьевой, А. Кузнецова, Е. Рабинович, Р. Урбан; М., 1988. I, 8.
- ⁵ Harrison, S. J. Apuleius: A Latin Sophist. Oxford, 2000. P. 89-90.
- ⁶ Apuleius Florida, VI [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius/apuleius.florida.shtml>
- ⁷ Apuleius Florida, VI.
- ⁸ Lee B. Apuleius' Florida... - P. 82.
- ⁹ Sabnis S. Procul a Nobis: Apuleius and India // Apuleius and Africa/ Edited by Benjamin Todd Lee, Ellen Finkelpearl, and Luca Graverini. New York; London, 2014. P. 280-281.
- ¹⁰ Apuleius Florida, VI.
- ¹¹ Lee B. Apuleius' Florida: A Commentary..., p. 82.
- ¹² «Метаморфози» и др. сочинения..., с. 388.
- ¹³ Apuleius Florida, VI.
- ¹⁴ Бонгард-Левин Г., Бухарин М., Вигасин А. Индия и античный мир М., 2002. С. 5-6.
- ¹⁵ Apuleius Florida, VI.
- ¹⁶ Бонгард-Левин Г. Индия и античный мир, с. 6-7. Не дивлячись на те, що «кінічна» точка зору на діалоги гімносфістів та Александра вважається загальноприйнятною А. Шальц переглядає цю концепцію і вбачає певні реалістичні риси в зображенні ідей гімносфістів. Див.: Szalac A. Alexander's Dialogue with Indian Philosophers: Riddle in Indian Tradition [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ptf.edu.pl/wp-content/uploads/2016/01/7_EOS-2011-1-Szalac.pdf
- ¹⁷ Бонгард-Левин Г. Индия и античный мир, с. 198.
- ¹⁸ Там само. С. 199.
- ¹⁹ Apuleius Florida, VI.
- ²⁰ Sabnis S. Procul a Nobis, p. 283-285.
- ²¹ Apuleius Florida, VI.

-
- ²² Hunink V., *Apuleius of Madauros: Florida*. Edited with a Commentary. Amsterdam, 2001. P. 86.
- ²³ *Apuleius Florida*, VI.
- ²⁴ *Apuleius Florida*, VI.
- ²⁵ Harrison, S. J. *Apuleius*, p. 101-103.
- ²⁶ Bradley K. *Apuleius and Antonine Rome: Historical Essays*. Toronto, 2012. P. 130-131.
- ²⁷ Harrison, S. J. *Apuleius*, p. 103.
- ²⁸ *Apuleius Florida*, XII.
- ²⁹ Lee B. *Apuleius' Florida: A Commentary...*, p. 125.
- ³⁰ Sabnis S. *Procul a Nobis*, p. 273.
- ³¹ *Ibidem*, p. 291.
- ³² *Ibidem*, p. 275-276.
- ³³ *Ibidem*, p. 274-275.
- ³⁴ *Apuleius Florida*, XII.
- ³⁵ Harrison, S. J. *Apuleius*, p. 112.
- ³⁶ Hunink V., *Apuleius*, p. 128.
- ³⁷ *Apuleius Apologia*, 3.
- ³⁸ *Apuleius Florida*, XV.
- ³⁹ Vlassopoulos K. *The barbarian repertoire in Greek culture // APIAΔNH*. 2012. T. 18, p. 75-76.
- ⁴⁰ *Diogenes Laertius Leben und Meinungen berühmter Philosophen. Buch I-VI. / übersetzt und erläutert von O. Apelt*. Leipzig: Felix Meiner, 1921. VIII, 3-14.
- ⁴¹ Harrison, S. J. *Apuleius*, p.103.
- ⁴² Harrison, S. J. *Apuleius*, p. 114-115.
- ⁴³ Sabnis S. *Procul a Nobis*, p. 288-89.
- ⁴⁴ Sabnis S. *Procul a Nobis*, p. 287-289.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518